

ОСВІТНІ СТРАТЕГІЇ

DOI 10.33930/ed.2019.5007.18(11-12)-1

УДК 378.013.73:378.07:378.014.553

ДЕМОКРАТИЗАЦІЯ СОЦІАЛЬНОГО СЕРЕДОВИЩА ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ ЯК ПЕРЕДУМОВА РОЗВИТКУ ОСОБИСТІСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ СУБ'ЄКТІВ ЙОГО ДІЯЛЬНОСТІ

*DEMOCRATIZATION OF THE SOCIAL ENVIRONMENT OF HIGHER
EDUCATION INSTITUTION AS A PREREQUISITE FOR THE
INDIVIDUALS' DEVELOPMENT POTENTIAL OF THE SUBJECTS OF
ITS ACTION*

В. І. Рябченко

Актуальність теми дослідження. Для України могла конкурентоспроможною успішною країною за рівнем благополуччя свого народу й бути рівною серед країн-лідерів світової спільноти, їй конче необхідні конкурентоспроможні фахівці та справжня національна еліта, яка керується демократичними цінностями й державницьким світоглядом. Цим актуалізується демократизація соціального середовища вітчизняних закладів вищої освіти як передумова розвитку особистісного потенціалу суб'єктів його діяльності.

Постановка проблеми. Демократію розглядаємо як безальтернативну форму влаштування суспільних відносин, яка своєю чергою є цивілізованою альтернативою авторитаризму. Історія світової цивілізації підтвердила, що демократичне соціальне середовище не лише найліпшим чином стримує прояви

Urgency of the research. For Ukraine to become a competitive and successful country based on the level of wellness of it's citizens and be even with world leading countries, it needs competitive staff and real national elite, which is ruled by democratic values and governmental life-views. This is actualizes democratization of social environment of national higher education institutions as a prerequisite for development the personal potential of the subjects of its action.

Target setting. Democracy is considered as the only form of developing social interactions, which is a civilized alternative to authoritarianism. The history of work civilization has proven, that democratic environment is not just the best for subjects in power to enhance their actions, but also develops best conditions for

свавілля суб'єктів влади, а й створює найсприятливіші можливості для розвитку й самореалізації особистості у ньому, перш за все, завдяки свободі вибору й цивілізованій конкуренції. Демократичне середовище розкріпачує ініціативу, креативність особистості людини, пробуджує та виховує в ній соціальну відповідальність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Дослідження проблеми демократизації закладів вищої освіти зокрема й освіти в цілому висвітлюються в публікаціях Т. Жижко, Є. Іванова, С. Квіта, М. Михайличенка, У. Парпан, І. Сіладій, Л. Шелюк, Ю. Юшкевич та інших авторів.

Постановка завдання.

Обґрунтувати необхідність демократизації соціального середовища закладу вищої освіти як передумови розвитку особистісного потенціалу суб'єктів його діяльності.

Виклад основного матеріалу. У статті визначено та обґрунтовано чинники, якими зумовлюється необхідність демократизації соціального середовища вітчизняних закладів вищої освіти як передумови розвитку особистісного потенціалу суб'єктів їхньої діяльності, зокрема такі як: світовий тренд демократизації; ускладнення структур соціальних систем; всезростаючі потреби в розвитку людського капіталу; автономізація вітчизняних закладів вищої освіти; нагальна цивілізаційна потреба України в національній еліті. Актуалізовано та проаналізовано концептуальні проблеми на шляху утвердження реальної демократії у закладах

development and realization of individual in it, because of freedom to choose and civil competitiveness in a first place. Democratic environment frees an initiative, creativity of each human; it also awakens and educates social responsibility.

Actual scientific researches and issues analysis.

The research of Ukraine's democratization problem in higher education institutions in this case and education as it is are outlined in publications of T. Shizhko, Y. Ivanov, S. Kvit, M. Mychailychenko, Y. Parpan, I. Siladiiy, L. Sheliuk, Y. Yushkevych and other authors.

The research objective.

Ground the need of social environment democratization in higher education institutions as a prerequisite for personal potential development of it's action subjects.

The statement of basic material.

There are following prerequisites outlined in this article: worldwide democratization trend; complexity of structures of social systems; growing needs in human capital development; autonomy of national higher education institutions; civilizational problem of Ukraine in national elite. Conceptual problems on a road to real democracy in higher education institutions were actualized and analyzed. Determined and characterized three models of higher education institutions activities based on the level of democratization needs of their social environment as: negative, neutral and favorable.

вищої освіти. Визначено й схарактеризовано три різновиди моделі діяльності ЗВО за рівнем сприятливості демократизації їх соціального середовища, зокрема: несприятливу, посередню і найсприятливішу.

Висновки. Найсприятливіші умови для демократизації соціального середовища створюються в тому закладі вищої освіти, який забезпечує формування якісного академічного персоналу й контингенту студентів та орієнтується на створення умов для максимально можливого розвитку особистісного потенціалу всіх суб'єктів його діяльності. А такі умови стають можливими лише у демократичному соціальному середовищі. Рівень розвитку особистісного потенціалу здобувачів вищої освіти є поточним і кінцевим результатом діяльності ЗВО. Чим з розвиненішим особистісним потенціалом випускники ЗВО, тим продуктивніші вони у своїй життєвій кар'єрі. Чим продуктивніші особи з вищою освітою, тим продуктивніше суспільство, в якому вони працюють. Своєю чергою розвиток особистісного потенціалу здобувачів вищої освіти у процесі навчання залежить від рівня особистісного потенціалу академічного персоналу, з представниками якого вони взаємодіють. Така модель діяльності формує позитивну репутацію ЗВО, яка складається роками й десятиліттями із життєвих здобутків і кар'єрних досягнень випускників університету. Втрата пріоритету орієнтації діяльності університету на розвиток особистісного потенціалу здобувачів вищої освіти неминуче

Conclusion. The best conditions for social environment democratization are developed in the certain higher education institution, that can ensure the development of quality academically personnel, students contingent, and is oriented on creating best possible self-potential development for all its subjects. These conditions only become possible in a democratic social environment. Level of self-potential development of students is up to date and the final result of higher education institution activity. The more developed self-potential students have, the more productive they are in a daily career. The more productive people with higher education are, the more productive is a society they live and work in. Development of self-potential on its turn depends on the level of personal potential of education personnel. This model of activity creates a positive reputation for higher education institution, which is developed for years and decades and is formed on personal life successes of its graduates. Loss of priority in orienting university activities to the personal potential development of higher education applicants inevitably leads to the loss of its reputation. Higher education institution's reputation has a high cost, and unlike the advertising image, which entices applicants to study, you can't buy it for money.

програмує втрату його репутації. Репутація ЗВО має високу ціну і її на відміну від рекламного іміджу, яким заманюють на навчання абітурієнтів, за гроші не купиш.

Ключові слова: Україна, демократизація, державницький світогляд, заклад вищої освіти, здорова конкуренція, людський капітал, національна еліта, соціальне середовище, цінності, цивілізація.

Key words: Ukraine, democratization, state-based views, higher education institution, health competitiveness, human capital, national elite, social environment, values, civilization.

Актуальність теми дослідження. Заклади вищої освіти як відкриті соціальні системи знаходяться під безпосереднім впливом суспільства, в якому вони функціонують. Вітчизняні ЗВО на відміну від західноєвропейських університетів, які функціонують у країнах з демократично-правовими державами, покликані виконувати випереджувальну місію демократизації свого суспільства. Тому їхні соціальні середовища попри всі антидемократичні впливи українського суспільного контексту мають ставати осередками демократії.

Для сучасного українського суспільства проблема демократизації набула надзвичайної гостроти, без успішного розв'язання якої історичне майбутнє України виглядає доволі примарним. Адже демократизація є базовою передумовою формування цивілізованого конкурентного середовища, що запускає механізми позитивної соціальної селекції, завдяки яким відбувається соціально-економічний розвиток як суспільства в цілому, так і кожного його осередку зокрема. Те, що Україна, яка на старті своєї новітньої державної незалежності володіла найвищим потенціалом людських, природних, територіальних ресурсів і рівнем розвитку економіки, опинилася в аутсайдерах серед європейських колишніх соціалістичних та пострадянських прибалтійських країн є наслідком відсутності в ній цивілізованого конкурентного середовища. Це своєю чергою зумовлено монополізацією політичної та економічної сфер кланово-олігархічними угрупованнями, які захопили українську державу і використовують її як засіб для власного збагачення протягом останніх, щонайменше, двадцяти п'яти років поспіль. У результаті такої монополізації в українському суспільстві сформувались і потужно діють механізми негативної соціальної селекції. Конкурентоспроможні на цивілізованих ринках праці громадяни України мільйонами розпорошуються по білому світу в пошуках кращої долі. Ті ж, хто неспроможний конкурувати на цивілізованих ринках праці, працевлаштовуються в Україні.

Протекціонізм некомпетентності, яким наскрізь пронизано сучасне українське суспільство, блокує чесну конкуренцію на вітчизняних ринках праці, особливо в бюджетних сферах діяльності. Широкі можливості для працевлаштування в цих сферах не за критеріями необхідної професійної та світоглядної компетентності, а за формальною наявністю легітимного диплома про вищу освіти сформувало в українському суспільстві відповідний попит на номінальну вищу освіти. Такий стан у кінцевому підсумку не мотивує широкий загал студентів до сумлінного навчання і здобуття компетентності, яка б відповідала вимогам цивілізованих ринків праці. Доки не буде в нашому суспільстві сформовано цивілізованого конкурентного середовища, доти годі сподіватись на підвищення конкурентоспроможності України, рівень якої б відповідав тим викликам, які їй належить долати, щоб рухатись у своєму соціально-економічному розвитку на випередження, а не на довічний навздогін з перманентним відставанням від країн-лідерів світової спільноти.

Визначальну роль у суспільно-економічному розвитку будь-якої країни, а не лише України відіграють особи з вищою освітою, які окрім здійснення професійної діяльності за своїм фахом отримують допуск до влади на всіх щаблях суспільної ієрархії, включаючи найвищі. Тож особистісний потенціал випускників вітчизняних закладів вищої освіти є основою людського капіталу, від якого безпосередньо залежить соціально-економічний прогрес нашої країни й на розвиток якого спрямовує Закон України “Про вищу освіти”. Зокрема в його преамбулі зазначено: “Цей Закон встановлює основні правові, організаційні, фінансові засади функціонування системи вищої освіти, створює умови для посилення співпраці державних органів і бізнесу з закладами вищої освіти на принципах автономії закладів вищої освіти, поєднання освіти з наукою та виробництвом з метою підготовки конкурентоспроможного людського капіталу для високотехнологічного та інноваційного розвитку країни, самореалізації особистості, забезпечення потреб суспільства, ринку праці та держави у кваліфікованих фахівцях” [2].

Постановка проблеми. Демократію розглядаємо як безальтернативну форму влаштування суспільних відносин, яка своєю чергою є цивілізованою альтернативою авторитаризму. Історія світової цивілізації підтвердила, що демократичне соціальне середовище не лише найліпшим чином стримує прояви свавілля суб'єктів влади, а й створює найсприятливіші можливості для розвитку й самореалізації особистості у ньому, перш за все, завдяки свободі вибору й цивілізованій конкуренції. Демократичне середовище розкріпачує ініціативу, креативність особистості людини, пробуджує та виховує в ній соціальну відповідальність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження проблеми демократизації закладів вищої освіти зокрема й освіти в цілому висвітлюються в публікаціях Т. Жижко [3], Є. Іванова [4], С. Квіта [5; 6], М. Михайличенка [7], У. Парпан [8], І. Силадій [10], Л. Шелюк [12], Ю. Юшкевич [13] та інших авторів.

Т. Жижко всебічно аналізує демократію як соціальний феномен, її еволюцію і перспективу. Вона стверджує, що найпершою передумовою ефективного впровадження демократії на всіх рівнях національної системи освіти є демократизація нормативно-правового поля освіти. Ця демократизація полягає у спрямуванні законів і підзаконних актів на демонополізацію освіти, що має створити підстави для добросовісної конкуренції між закладами освіти, завдяки чому буде підвищуватися якість освіти [3].

С. Квіт [5; 6] у своїх публікаціях репрезентує системне реформування вітчизняної вищої освіти для того, щоб вона була здатною, принаймні, на рівні провідних університетів гідно конкурувати з найкращими університетами світу. Інтегрованою метою, досягненню якої підпорядковані реформи, визначено підвищення якості вищої освіти. Базовою умовою забезпечення належної якості вищої освіти за визначенням С. Квіта є доброчесне академічне середовище ЗВО. Позитивно оцінюючи реформування правового простору вищої освіти, він висловив стурбованість з приводу відсутності якісних змін у діяльності університетів: “Насамперед викликає занепокоєння певна статичність укладу українського академічного життя попри нові національні й глобальні виклики. Адже у пострадянському світі головне – не поява нових, хоча й прогресивних законів. Документ сам по собі нічого не важить. На першому місці у нас завжди була можливість (чи неможливість) імплементації цих законів і практика їх застосування. Так от, саме ця практика в більшості випадків змінюється вкрай повільно” [5, с. 1]. Після висловленого С. Квітом у цитованій публікації занепокоєння минуло вже два роки, але воно, на жаль, не втратило своєї актуальності.

Цьому є логічне пояснення, яке автор цієї статті висловив в інших своїх публікаціях ще у 2015 році, коли в українському суспільстві була піднята хвиля завищених соціальних очікувань якісних змін вітчизняної вищої освіти в результаті імплементації нового Закону України “Про вищу освіту”. Справа в тому, що цей закон спрямований на реформування вищої освіти як соціального інституту, а не суспільства, в якому цей інститут функціонує. А одними лише інституційними реформами в системі вищої освіти без відповідних змін в суспільстві якість вищої освіти неможливо підвищити. Якщо розглядати суспільство як соціальний організм, а його соціальні інститути як функціональні органи, то за аналогією з людським організмом не можна сподіватись на успішне приживлення

в суспільному організмові того, що ним не сприймається або взагалі антагоністично відторгається. Цим, власне, й зумовлюються невдалі результати запроваджень у нашому суспільстві підходів, норм, зразків, моделей, методів тощо з країн, університети яких лідирують у престижних світових рейтингах.

Показовим у цьому сенсі відторгненням українського суспільного організму є новостворене Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти (НАЗЯВО), яке за період (2014-2018 рр.) свого формального існування так і не запрацювало. А це головна структура в системі забезпечення якості вищої освіти, принаймні, вітчизняної, оскільки в умовах її масовізації не доводиться сподіватись на дієвість систем внутрішнього забезпечення якості у ЗВО, які заробляють на легітимізованій видачі дипломів про вищу освіту. Щоб здолати такі неприйняття і відторгнення необхідно змінювати суспільний організм на зразок тих суспільств, звідки запозичуються нововведення. Що це саме так, С. Квіт вкотре має можливість переконатись на власному досвіді, очолюючи новостворене і вже діюче завдяки його зусиллям і всієї команди НАЗЯВО України.

Постановка завдання. Обґрунтувати необхідність демократизації соціального середовища закладу вищої освіти як передумови розвитку особистісного потенціалу суб'єктів його діяльності.

Дослідження здійснено з позицій системного і світоглядно-компетентнісного підходів та з використанням інших загальнонаукових методів.

Виклад основного матеріалу. Необхідність демократизації соціального середовища закладу вищої освіти як передумови розвитку особистісного потенціалу зумовлена багатьма чинниками. До найбільш значущих з них логічно віднести наступні:

- 1) світовий тренд демократизації;
- 2) ускладнення структур соціальних систем;
- 3) всезростаючі потреби в розвитку людського капіталу;
- 4) автономізація вітчизняних закладів вищої освіти;
- 5) нагальна цивілізаційна потреба України в національній еліті.

Нижче зробимо стисле обґрунтування визначених чинників необхідності демократизації соціального середовища ЗВО.

Протягом останніх ста років, особливо у другій половині ХХ століття спостерігається тенденція демократизації суспільств країн світової спільноти. Такий тренд демократизації можна пояснювати з різних позицій і під різними кутами зору. В цьому контексті доречно акцентувати відсутність альтернативи демократії як форми влаштування суспільних відносин для подальшого існування та успішного розвитку сучасної цивілізації. Зроблене твердження можна обґрунтувати багатьма аргументами. Ми ж апелюємо до

найпереконливіших з них, які продемонструвало ХХ століття суворими іспитами життєздатності та перспективності різних форм влаштування суспільного життя.

Демократію ми розглядаємо нині як альтернативу авторитарним формам влади, що домінували в суспільствах протягом тисячоліть. І якщо раніше, включаючи ХІХ століття, розгляд такої альтернативи актуалізувався спонтанно й епізодично, переважно, на рівні теоретичної свідомості, то протягом пережитого буремного ХХ століття й на початку третього тисячоліття переваги демократії у людському вимірі над авторитарними формами влади стали очевидними й визнаються буденною свідомістю.

Дві світові війни з найчисельнішими за всю історію цивілізації людськими й матеріальними втратами, які були розв'язані авторитарними країнами, багатомільйонні жертви комуністичних і фашистських режимів влади в мирних умовах з убивчою переконливістю підтвердили відому усьому світові тезу В. Черчілля про те, що демократія є найгіршою формою правління, за винятком всіх тих інших форм, які були випробувані у той чи інший час. Можна по-різному пояснювати те, чому демократія є найгіршою і водночас найкращою серед випробуваних людством форм правління, але є спільні знаменники, які логіка не дозволяє оминати. До очевидних вад демократії можна віднести те, що вона уповільнює прийняття та реалізацію рішень у порівнянні з авторитарними формами правління. Але саме в демократичних механізмах прийняття та реалізації рішень і, що найголовніше, контролю за суб'єктами влади й полягає основна перевага демократії. Завдяки цій перевазі суспільство чи будь-яке інше соціальне середовище страхує себе від некомпетентних, свавільних, безвідповідальних й деструктивних рішень і дій суб'єктів влади. Принаймні, якщо їх не блокує повністю, то мінімізує.

Убезпечення від свавілля суб'єктів влади, яке притаманне авторитарним режимам, актуалізувалось як ніколи раніше в умовах техногенної цивілізації. Це пояснюється тим, що розпорядниками надбань науково-технічного прогресу в соціальному середовищі є його суб'єкти влади, а не безпосередні автори науково-технічних розробок. Так було завжди. Але раніше, аж до середини ХХ століття включно, жодна з науково-технічних розробок не несла в собі загрозу масового нищення людей і тотальної руйнації земного буття. При цьому маємо на увазі не лише різновиди зброї масового знищення, а й сучасні техногенні об'єкти, на кшталт атомних електростанцій тощо. Тому надзвичайно актуально в сучасних умовах не допускати безконтрольного, отже, безвідповідального використання влади в соціальному середовищі локального, суспільного і глобального рівнів. Історія світової цивілізації підтвердила, що демократичне соціальне середовище не лише найліпшим чином стримує прояви свавілля суб'єктів влади, а й створює найсприятливіші можливості для

розвитку й самореалізації особистості у ньому, перш за все, завдяки свободі вибору й цивілізованій конкуренції.

Розвиток цивілізації супроводжується ускладненням структур соціальних систем, у тому числі університетів. Результативне й ефективне функціонування та подальший успішний розвиток складних соціальних систем потребує децентралізації управління, делегування повноважень на горизонтальні рівні. Така потреба може задовольнятися лише запровадженням демократичних механізмів управління, зокрема, врядування.

На сучасному етапі розвитку цивілізації, починаючи з останньої третини минулого століття, першими відчували потребу децентралізації управління транснаціональні корпорації (ТНК). Вони ж першими і продемонстрували ефективність делегування необхідних, отже, достатніх повноважень на горизонтальні рівні своїх структур, де безпосередньо реалізуються цілі корпорації. Ця потреба викликана тим, що потужні ТНК розпростерли свою діяльність на територіях різних країн, кожна з яких має свою специфіку й може знаходитись не лише на різних континентах, а й в інших часових поясах. Безпосередньо занурені в соціально-політичну, економічну й соціокультурну та ментальну специфіку країн менеджери на місцях, а не керівники в центральному в центральному офісі ТНК. Тому вони краще володіють ситуацією, отже, можливостями щодо відпрацювання та прийняття оптимальних управлінських рішень. Для того щоб вони могли своєчасно приймати результативні та ефективні рішення, їм делегували необхідні повноваження й ресурси та поклали адекватну відповідальність. Така зміна парадигми управління дозволила суттєво підвищити продуктивність діяльності філій ТНК та ефективність використання задіяних ресурсів, найголовніше, людських.

Потім зразки таких моделей управління почали у різновидах врядування запроваджувати і в державному управлінні. А згодом механізми врядування поширилися і в університетській діяльності. Тенденція децентралізації управління соціальних систем в умовах швидкоплинного й мінливого сучасного світу є неминучою, оскільки вона закономірна. Це зумовлюється самозбереженням і саморозвитком систем як своєрідним самозахистом від стагнації, деградації та розпаду.

Справа в тому, що надмірно централізовані складні соціальні системні утворення нездатні адекватно і, найважливіше, своєчасно реагувати змінами у своєму функціонуванні та розвитку на різнопланову й багатовимірну динаміку сучасної цивілізації. Щоб складна соціальна система у такому динамічному світі могла не лише зберігати свою цілісність і вижити, а й успішно розвиватись, необхідно включати механізми самоорганізації, саморозвитку й самовідповідальності всіх структур та елементів системи.

Запровадження і включення таких механізмів уможлиблюється лише завдяки децентралізації управління в соціальних системах, що супроводжується не лише делегуванням повноважень, а й наданням необхідних матеріальних і фінансових ресурсів та запровадженням механізмів відповідальності за належне і цільове використання наданих повноважень і ресурсів.

Децентралізація управління актуальна не лише для таких масштабних системних соціальних утворень як суспільства, а й для університетів, соціальні середовища яких потребують демократизації як засобу розкріпачення ініціативи науково-педагогічних працівників і студентів та підвищення їхньої соціальної відповідальності. Адже в умовах ноосфери основною продуктивною силою і рушієм прогресу цивілізації є особи з вищою освітою, світоглядна і професійна компетентність яких має відповідати сучасним світовим вимогам. Перебіг розвитку цивілізації показує, що в числі країн-лідерів світової спільноти знаходяться країни з найрозвиненішим людським капіталом. А Японія, Південна Корея і Сінгапур, які можуть лишень мріяти про територіальні, земельні та природні ресурси, що є в Україні, продемонстрували своєрідні економічні дива виключно завдяки розвитку людського капіталу та ефективному використанню його на благо своїх країн і народів.

Для України актуальним є як розвиток людського капіталу, так і його ефективне використання, оскільки вона, з однієї сторони, мінімізувала інвестиції у відтворення людського капіталу, перш за все в науку й освіту, а з іншої сторони, не створює сприятливі умови для ефективного використання найпродуктивніших людських ресурсів, які розпорошуються мільйонами українських громадян по світу. Те, що Україна потребує розвитку людського капіталу й підвищення рівня своєї конкурентоспроможності, підтверджують її місця в міжнародних рейтингах, у яких вона за індексом людського розвитку посідає 88 місце серед 189 країн світу, а за індексом глобальної конкурентоспроможності – 83 місце серед 140 країн [11].

Автономізація вітчизняних ЗВО, що надана новим Законом України “Про вищу освіту”, яка передбачає делегування значного обсягу повноважень їхнім керівникам, потребує запровадження в управління ними механізмів врядування. Ці механізми повинні, як мінімум, блокувати прояви авторитаризму і свавілля з боку адміністрації, а як максимум, сприяти демократизації соціального середовища ЗВО як базової умови для розвитку особистісного потенціалу суб’єктів їхньої діяльності. “При розробці і втіленні заходів з розширення автономії необхідно передбачати ефективні запобіжники від узурпації влади у ЗВО. В умовах майже повної залежності Вченої ради, а також самоврядних інституцій (студентського самоврядування, профспілок, професійних і громадських товариств, університетських ЗМІ тощо) від адміністрації

ЗВО (в особі ректора) автономія університету від держави може перетворити його на “ректорську вотчину” [1, с. 2].

Зроблені застереження небезпідставні. Адже за роки державної незалежності авторитаризм з вітчизняних закладів вищої освіти нікуди не подівся. Навпаки, у багатьох з них він навіть посилювався. Понад це, у відносинах з адміністрацією ЗВО викладачі і студенти стали менш захищеними у порівнянні з тим, як це було в радянський період, принаймні, в його останні два десятиліття. Така незахищеність спостерігається як у трудових й освітніх відносинах викладачів і студентів зі своєю адміністрацією, так і в проявах ними академічних свобод, зокрема, у виставленні викладачами та отриманні студентами справедливих оцінок за результати навчання. Залежність викладачів і студентів від адміністрації ЗВО змушує їх вдаватися до конформізму заради того, щоб не втратити роботу або залишитися в лавах студентів. За такої залежності їхнє представництво у виборних органах, які можна ототожнювати з представницьким врядуванням, набуває суто номінального характеру, оскільки вони не можуть у разі необхідності займати принципову позицію у відстоюванні своїх інтересів, яка суперечить позиції чи точці зору адміністрації.

У цьому контексті доречний наголос на залежності викладачів і студентів від адміністрації, яка зумовлена низьким рівнем компетентності у роботі перших та успішності в навчанні других. Чим менш компетентна особа, тим більше вона залежна від адміністрації, оскільки зайняття нею посади і перебування на ній визначально залежить не від власної компетентності, а від поблажливого ставлення її керівництва. Відсутність конкурентоспроможної компетентності перед страхом втратити роботу пробуджує у такої особи інстинкт самозбереження, який спонукає її до конформізму, підлабузництва та інших форм пристосування. І аж ніяк до прояву критичної, конструктивної, принципової громадянської позиції щодо проявів зловживань і свавілля з боку своєї адміністрації.

Ця вада протягом останніх двадцяти п'яти років набула системного характеру в умовах лібералізації ринку послуг у сфері вітчизняної вищої освіти, що призвело до гіпертрофованого розростання ліцензованих обсягів підготовки фахівців з найменш ресурсних спеціальностей. На тлі демографічної кризи в Україні таке розростання перетнуло межі здорового глузду і призвело до того, що ліцензований обсяг прийому на навчання у вітчизняні ЗВО став перевищувати кількість випускників українських шкіл. І це при тому, що з кожним роком все більше з цих випускників їдуть навчатися в інші країни, зокрема, у Польщу.

За таких обставин у більшості українських ЗВО здійснюється не відбір кращих абітурієнтів з високим прохідним балом, а підбір усіх бажаючих отримати легітимний диплом про вищу освіту або

тимчасово уникнути призову на військову службу чи безробіття. А дехто, навпаки, під прикриттям статусу студента влаштовується у гуртожиток і працює, епізодично з'являючись на заняттях. В кінцевому підсумку в багатьох вітчизняних ЗВО з року в рік формується контингент студентів надзвичайно низької якості. Серед цих студентів значна чисельність осіб, які невмотивовані сумлінно навчатися, а багато з них навіть нездатні отримати вищу освіту. У такої категорії осіб, які за визначенням вважаються не отримувачами, а здобувачами вищої освіти, просліджується єдина мотивація – у будь-які несправедливі, отже, академічно нечесні способи утриматися в лавах студентів. Якомога довше, а бажано до отримання диплому про вищу освіту. Тож чи можна розраховувати на принципову громадянську позицію таких горе-студентів, які б запобігали зловживанням адміністрації ЗВО, у якому вони навчаються? Питання риторичне. Досвід показує, що на таку позицію здатні успішні й соціально активні та відповідальні студенти. Проблемність питання постає в тому, яка частка таких студентів у загальному контингентові студентів кожного зокрема ЗВО. Логіка підказує, чим більше таких успішних і соціально активних та відповідальних студентів, тим кращі умови для демократизації соціального середовища ЗВО. І навпаки.

Виходячи із закономірності залежності свободи і відповідальності особи від рівня її компетентності, проглядається декілька моделей діяльності вітчизняних ЗВО в умовах наданої їм автономії. Акцентуємо найгірший, посередній і найкращий варіанти із цих можливих моделей, бо всі інші знаходяться між ними.

Найгіршу модель діяльності репрезентують ті заклади вищої освіти, які нездатні сформувані якісний контингент студентів і заробляють виключно на легітимізованій видачі дипломів про вищу освіту, зберігаючи у нечесні академічні способи максимально можливу для них чисельність студентів. Для керівництва ЗВО, яке дотримується такої моделі діяльності, демократизація соціального середовища їхнього закладу і прояви академічних свобод в ньому з боку викладачів і студентів не вигідні. А вигідні в такому середовищі культивування конформізму, подвійних моральних стандартів та академічної нечесності.

Посередня модель демонструється тими ЗВО, які маючи достатньо якісний академічний персонал, перш за все, науково-педагогічних працівників, необхідну матеріально-технічну базу, залучають на навчання значну чисельність конкурентоспроможних студентів, але поряд з цим на умовах контракту за мінімальними вимогами до рівня знань підбирають усіх бажаючих стати номінальними студентами та отримати легітимний диплом про вищу освіту. Конкурентоспроможні студенти як здобувачі вищої освіти підтримують успішний імідж закладу своїми досягненнями у навчанні, предметних олімпіадах та науковій роботі, мобільністю у

зарубіжних університетах тощо. А інша категорія осіб як отримувачів дипломів, заповнюючи студентські місця в межах ліцензованих обсягів прийому, дає можливість певною мірою зберегти штатну чисельність академічного персоналу ЗВО. Така модель надання освітніх послуг, напевно, виправдовується з позицій тактики виживання в умовах жорсткої конкуренції за абітурієнтів, що зумовлена зазначеною диспропорцією між попитом і пропозицією у сфері вищої освіти. Але ця модель не знімає проблеми культивування в соціальному середовищі ЗВО, який її застосовує, конформізму, подвійних моральних стандартів та академічної нечесності. Адже вмотивовані до здобуття конкурентоспроможної на цивілізованих ринках праці компетентності й зовсім не вмотивовані чи взагалі нездатні отримати мінімальні знання студенти перебувають в одному соціальному середовищі, навчаються в одних академічних групах і потоках.

Занижені вимоги до результатів навчання номінальних студентів не мотивують до напруженої навчальної роботи сильних студентів, які здатні до набуття конкурентоспроможної компетентності. А виставлення однакових оцінок тим студентам, які вчаться, і тим особам, які не вчаться, а лишень номінально числяться у списках студентів, певною мірою деморалізує студентське середовище. І не тільки його, а й соціальне середовище факультету або й ЗВО в цілому. Адже в такій легітимізованій фальсифікації вищої освіти за мовчазною згодою задіяні всі основні суб'єкти освітньої діяльності – адміністрація, науково-педагогічні працівники та студенти. Тому в таких моделях діяльності ЗВО, які спонукають до культивування в соціальному середовищі подвійних моральних стандартів, запровадження механізмів демократизації набуватиме номінального характеру. Це, коли необхідні демократичні механізми формально є, а реальної демократії в соціальному середовищі немає.

Тож найсприятливішою для демократизації соціального середовища може бути лише така модель діяльності ЗВО, управління якою забезпечує формування якісного академічного персоналу й контингенту студентів та орієнтується на створення умов для максимально можливого розвитку особистісного потенціалу всіх суб'єктів цієї діяльності. А такі умови стають можливими лишень у демократичному соціальному середовищі. Така модель діяльності формує позитивну репутацію закладу вищої освіти. “Репутація складається роками й десятиліттями із життєвих здобутків і кар’єрних досягнень випускників університету. Втрата пріоритету орієнтації діяльності університету на розвиток особистісного потенціалу здобувачів вищої освіти неминуче програмує втрату його репутації. Репутація має високу ціну і її на відміну від іміджу за гроші не купиш. Репутація університету – це результат кропіткої і самовідданої праці багатьох поколінь студентів і не одного покоління академічного

персоналу. Тому є всі підстави вважати її найдорожчим ресурсом університету, який ні в якому разі не можна розмінювати на дріб'язки" [9, с. 79].

На завершення публікації обґрунтуємо п'ятий чинник, що зумовлює необхідність демократизації соціального середовища закладу вищої освіти як передумови розвитку особистісного потенціалу основних суб'єктів його діяльності. Це нагальна цивілізаційна потреба України в національній еліті з державницьким світоглядом, що базується на демократичних цінностях. Інтегрованим індикатором браку саме такої національної еліти в колах вітчизняного істеблішменту є відсутність демократично-правової держави в Україні, яку він мав би вже за двадцять вісім років державної незалежності розбудувати та утвердити. Понад це, Україна лишень починає виходити на стовповий шлях цивілізованого розвитку, яким успішно рухаються країни-лідери світової спільноти – хто понад два століття, а хто понад два десятиліття тому.

Для нас надихаючим прикладом мають слугувати прибалтійські пострадянські країни і колишні союзники по європейському соціалістичному таборі. Не маючи й близько тих ресурсів, першочергово людських, які мала на старті державної незалежності Україна, вони не заблукали як ми навколо цивілізованого простору, а відразу, позбавившись залежності від СРСР, що канув у лету, взялися за розбудову на своїх теренах демократично-правових держав. Ми ж довго не наважувалися відрізати пуповину від Росії, що позиціонувала себе правонаступницею колишнього Радянського Союзу, доки вона не зробила це сама ціною анексії Криму та окупації Донбасу. Тепер ці країни за показниками суспільно-економічного розвитку та благополуччя своїх народів далеко попереду нас, а ми позаду. І не лише їх, а й деяких країн третього світу.

Щоб не бути голослівним, апелюємо до показників новітніх світових рейтингів, які вказують місця України у світовій спільноті [11]. Так у рейтингу економічної свободи, у якій враховуються 12 видів свобод, Україна оцінена останньою серед 44 країн Європи. Не бутафорну, а реальну демократично-правову державу неможливо розбудувати й забезпечити її ефективне функціонування без вільних і незалежних від влади громадян і свободи засобів масової інформації. У рейтингу свободи преси Україна знаходиться на 101 місці. Її відносять до країн із "переважно невільною" пресою. Вільні й незалежні від державної влади громадяни – це не пенсіонери, не освітяни, лікарі, військові та інші працівники бюджетної сфери, які з нетерпінням щомісяця очікують пенсію чи зарплату від держави. Загально визнано, що "островом демократії" є представники дрібного й середнього бізнесу, які самі себе забезпечують матеріально й соціально та ще й сплачують у державний бюджет податки. Для того щоб середній клас впливовою чисельністю на суспільний розвиток

з'явився, необхідні сприятливі умови, які покликана створювати держава своєю регуляторною політикою. Як ми вже побачили, економічні свободи цьому не сприяють. За рівнем сприйняття корупції Україна у 2017 році посідала 120 місце серед 180 країн світу. Експерти це пояснили “браком політичної волі керівництва України до боротьби з корупцією і низьким рівнем довіри до українських судів і прокуратури” [11, с. 8]. “За індексом людського розвитку Україна посіла 88 місце серед 189, а за індексом процвітання займає 111 позицію зі 149 країн світу. У рейтингу ж демократії Україна зайняла 83 місце за 167 країн. Україну міжнародні експерти класифікували як “гібридний режим” [11, с. 4].

Оскільки реальної демократії в Україні ще немає, а вітчизняний істеблішмент формується з осіб, які мають вищу освіту за формальною наявністю у них легітимного диплома, то на українські ЗВО покладається надзвичайно відповідальна суспільна місія – формувати справжню національну еліту, яка була б здатною піднятися над меркантильним світоглядом, казнокрадством і клептоманією до рівня державницького світогляду. Того світогляду, яким керувались національні еліти прибалтійських і сусідніх європейських країн, розбудовуючи у себе демократично-правові держави, завдяки яким у їхніх суспільствах сформовані цивілізовані конкурентні середовища. Це дозволило їм включити механізми здорової соціальної селекції, які блокують протекціонізм некомпетентності на їхніх ринках праці, і сприяють залученню на відповідальні посади в суспільній ієрархії кращих з кращих своїх громадян, які не за критерієм формальної приналежності до влади, а за своїм особистісним потенціалом і людською сутністю є справжньою елітою країни.

З висвітленого у цій статті дослідження стає зрозумілим, що така місія до снаги далеко не всім вітчизняним закладам вищої освіти, а лише тим, які здатні створити у своєму соціальному середовищі осередки не фіктивної, а реальної демократії, в умовах якої за п'ять років навчання студенти змогли б відчутти на власному життєвому досвіді усі її цінності і переваги у влаштуванні суспільних відносин. Запобігаючи до метафори, таке занурення студентів в осередок демократії повинно пробудити у них дух свободи і прищепити в їхні особистості імунітет проти авторитаризму.

Висновки.

1. Демократію є всі підстави вважати цивілізованою альтернативою авторитаризму. Адже авторитаризм закріпачує ініціативу особистості, пригнічує її креативність, прагнення до інновацій тощо. А найголовніше, авторитарне середовище блокує в особистості прояви критичного мислення, зайняття нею принципової громадянської позиції, взяття на себе відповідальності за стан справ в соціальному середовищі її перебування, прищеплення демократичних

цінностей тощо. Натомість авторитаризм прищеплює людині рабську слухняність, що нівелює в ній особистість, у якій атрофується соціальна відповідальність. Це підтверджується безвідповідальною поведінкою людей, вихованих в авторитарних суспільствах, коли вони, відчуваючи відсутність авторитарного контролю за їхньою поведінкою, мов з цепу чи з налігачу зриваються. Нині таку особисту безвідповідальність демонструють по всьому світові російські туристи. Їхня брутальна поведінка призвела до того, що багато готелів на світових курортах відмовляють їм у поселенні.

2. Найсприятливіші умови для демократизації соціального середовища створюються в тому закладі вищої освіти, який забезпечує формування якісного академічного персоналу й контингенту студентів та орієнтується на створення умов для максимально можливого розвитку особистісного потенціалу всіх суб'єктів його діяльності. А такі умови стають можливими лишень у демократичному соціальному середовищі. Рівень розвитку особистісного потенціалу здобувачів вищої освіти є поточним і кінцевим результатом діяльності ЗВО. Чим з розвиненішим особистісним потенціалом випускники ЗВО, тим продуктивніші вони у своїй життєвій кар'єрі. Чим продуктивніші особи з вищою освітою, тим продуктивніше суспільство, в якому вони працюють. І тим соціально благополучніше життя народу в такому суспільстві. Своєю чергою розвиток особистісного потенціалу здобувачів вищої освіти у процесі навчання залежить від рівня особистісного потенціалу академічного персоналу, з представниками якого вони взаємодіють. Така модель діяльності формує позитивну репутацію ЗВО, яка складається роками й десятиліттями із життєвих здобутків і кар'єрних досягнень випускників університету. Втрата пріоритету орієнтації діяльності університету на розвиток особистісного потенціалу здобувачів вищої освіти неминуче програмує втрату його репутації. Репутація ЗВО має високу ціну і її на відміну від розрекламованого іміджу, яким заманюють на навчання абітурієнтів, за гроші не купиш.

Список використаних джерел:

1. Богачевська, І., 2012. 'Автономізація університетів як складова реформи вищої освіти в Україні', *Аналітична записка : Національний інститут стратегічних досліджень*. Доступно : <<http://old2.niss.gov.ua/articles/895/>> [Дата звернення 5 Вересня 2019].
2. Верховна рада України, 2014. 'Закон України про вищу освіту : станом на 29 жовтня 2014 р.' *Право*, 104 с.
3. Жижко, Т., 2014. 'Місце демократії в університетській освіті', *Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Філософія*, Вип. 42, С. 207-217.
4. Іванов, Є., 2017. 'Демократизація управління освітніми закладами в Україні (остання чверть ХХ – початок ХХІ століття)', *Автореферат*

- дисертації кандидата педагогічних наук, ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка».
5. Квіт, С., 2017. 'Реформування вищої освіти в Україні', *Дзеркало тижня, Вип. 39*. Доступно : <https://dt.ua/EDUCATION/reformuvannya-vischoyi-osviti-v-ukrayini-257581_.html> [Дата звернення 15 Вересня 2019].
  6. Квіт, С., 2018. 'Дорожня карта реформування вищої освіти України'. Доступно : <<http://education-ua.org/ua/articles/1159-dorozhnyua-karta-reformuvannya-vishchoji-osviti-ukrajini>> [Дата звернення 15 Вересня 2019].
  7. Михайличенко, М., 2018. 'Децентралізація управління університетською освітою як соціальна проблема', *Філософські науки. Збірник наукових праць «Гілея: науковий вісник», Вип. 132, С. 276-279*.
  8. Парпан, У., 2018. 'Провідні принципи розвитку сучасної вищої освіти України в контексті євроінтеграції', *LEX PORTUS, № 1 (9), С. 62-71*.
  9. Рябченко, В., 2019. 'Розвиток особистісного потенціалу академічного персоналу і здобувачів вищої освіти як інтегрований критерій результативності та ефективності університетського управління', *Міжнародний науковий журнал «Університети і лідерство», № 1(7), С. 79. (DOI : DOI : <https://doi.org/10.31874/520-6702-2019-7-1-65-88>)*.
  10. Силадій, І., 2019. 'Демократизація освіти як свобода вибору моделі освітнього процесу', *Освітній дискурс : збірник наукових праць, Вип. 13 (5), С. 45-56*.
  11. Україна в міжнародних рейтингах. *SFII, 27 лютого 2019*. Доступно : <<https://www.sfii.gov.ua/>> [Дата звернення 1 Листопада 2019].
  12. Шелюк, Л., 2014. 'Зміст і проблеми впровадження демократичної вищої освіти', *Вища освіта України, № 3, С. 64-68*.
  13. Юшкевич, Ю., 2016. 'Демократизація як складова реформування системи української освіти', *Матеріали III Всеукраїнської наукової конференції «Освіта та соціалізація особистості», Одеса : ДЗ «ПДПУ ім. К.Д. Ушинського, С. 133-136*.

References:

1. Bohachevska, I., 2012. 'Avtonomizatsiia universytetiv yak skladova reformy vyshchoi osvity v Ukraini (Universities Autonomy as a Part of Higher Education Reform in Ukraine)', *Analitichna zapyska : Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen. Dostupno* : <<http://old2.niss.gov.ua/articles/895/>> [Data zvernennia 5 Veresnia 2019].
2. Verkhovna rada Ukrayiny, 2014. 'Zakon Ukrayiny pro vyshchu osvitu : stanom na 29 zhovtnya 2014 r. (Law of Ukraine on Higher Education: as of October 29, 2014)', *Pravo*, 104 s.
3. Zhyzhko, T., 2014. 'Mistse demokratii v universytetskii osviti (Place of Democracy in University Education)', *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni H. S. Skovorody. Filosofii, Vyp. 42, S. 207-217*.
4. Ivanov, Ye., 2017. 'Demokratyzatsiia upravlinnia osvitnimy zakladamy v Ukraini (ostannia chvert KhKh – pochatok KhKhI stolittia) (Management Democratization Higher Education Institutions in Ukraine (l.q. XX - bgg.

- XXI))', *Autoreferat dysertatsii kandydata pedahohichnykh nauk*, DZ «Luhanskyi natsionalnyi universytet imeni Tarasa Shevchenka».
5. Kvit, S., 2017. 'Reformuvannia vyshchoi osvity v Ukraini (Higher Education Reforms in Ukraine)', *Dzerkalo tyzhnia*, Vyp. 39. Dostupno : <https://dt.ua/EDUCATION/reformuvannya-vischoyi-osviti-v-ukrayini-257581_.html> [Data zvernennia 15 Veresnia 2019].
  6. Kvit, S., 2018. 'Dorozhnia karta reformuvannia vyshchoi osvity Ukrainy (Roadmap to Reforming Higher Education in Ukraine)'. Dostupno : <<http://education-ua.org/ua/articles/1159-dorozhnya-karta-reformuvannya-vishchoji-osviti-ukrajini>> [Data zvernennia 15 Veresnia 2019].
  7. Mykhailychenko, M., 2018. 'Detsentralizatsiia upravlinnia universytetskoiiu osvitoiu yak sotsialna problema (Decentralization of University Education System Management as a Social Problem)', *Filosofski nauky. Zbirnyk naukovykh prats «Hileia: naukovyi visnyk»*, Vyp. 132, S. 276-279.
  8. Parpan, U., 2018. 'Providni pryntsyipy rozvytku suchasnoi vyshchoi osvity Ukrainy v konteksti yevrointehratsii (Ruling Principles of Modern Higher Education Development in Ukraine in Context of European Integration)', *LEX PORTUS*, № 1 (9), S. 62-71.
  9. Riabchenko, V., 2019. 'Rozvytok osobystisnoho potentsialu akademichnoho personalu i zdobuvachiv vyshchoi osvity yak intehrovanyi kryterii rezultatyvnosti ta efektyvnosti universytetskoho upravlinnia (Self Potential Development of Education Personnel and Students as an Integrated Criteria of Effectiveness of University Management)', *Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal «Universytety i liderstvo»*, № 1(7), S. 79. (DOI : DOI : <https://doi.org/10.31874/520-6702-2019-7-1-65-88>).
  10. Syladii, I., 2019. 'Demokratyzatsiia osvity yak svoboda vyboru modeli osvitnoho protsesu (Education Democratization as an Ability of Free Choice of Education Process Model)', *Osvitnii diskurs : zbirnyk naukovykh prats*, Vyp. 13 (5), S. 45-56.
  11. Ukraina v mizhnarodnykh reitynhakh (Ukraine in International Ratings). *SFII*, 27 liutoho 2019. Dostupno : <<https://www.sfii.gov.ua/>> [Data zvernennia 1 Lystopada 2019].
  12. Sheliuk, L., 2014. 'Zmist i problemy vprovadzhennia demokratychnoi vyshchoi osvity (Content and Problems of Implementation of Democratic Higher Education)', *Vyshcha osvita Ukrainy*, № 3, S. 64-68.
  13. Iushkevych, Yu., 2016. 'Demokratyzatsiia yak skladova reformuvannia systemy ukrainskoi osvity (Democratization as a Part of Reforming the System of Ukrainian Education)', *Materialy III Vseukrainskoi naukovoï konferentsii «Osvita ta sotsializatsiia osobystosti»*, Odesa : DZ «PDPU im. K.D. Ushynskoho», S. 133-136.